

recht gedaan aan de veranderende culturele context waarbinnen beide begrippen in de loop van de tijd zijn komen te staan.

Hoewel de gefragmenteerde indeling van het boek de leesbaarheid niet ten goede komt (deel H, hoofdstuk 4, paragraaf 3.1.1.1, enz.), is de inhoud theologisch prikkelend en voor historici een waardevolle bron. Het boek had echter aan kracht gewonnen als er meer aandacht was geweest voor de ander: niet de voormannen, maar de gewone redemptorister paters; niet de geestelijke achtergrond van het praktische handelen, maar de receptie van dit handelen bij de gelovigen. In de inleiding noemt de auteur zijn werk mentaliteitsgeschiedenis en even archaïsch als deze term nu klinkt, geeft hij hieraan invulling. Juist de redemptoristen vormen een zeer boeiende bron voor de cultuurgeschiedenis. Wie een blik werpt in *Tussen droom en daad. Beeld van anderhalve eeuw redemptoristen in Nederland*, een informatief plaatboek dat vorig jaar verscheen van de hand van Bert van Dijk en Theo Saleminck, wordt getroffen door de reikwijdte van de congregatie. Naast het visuele materiaal zijn er de talrijke missieverslagen, persoonlijke getuigenissen, parochiearchieven en politieverlagen die als bron kunnen dienen voor de verspreiding en effectiviteit van de missiebeweging en de gepropageerde instrumenten. Een nieuwe geschiedenis van de redemptoristen in de negentiende en twintigste eeuw is wenselijk en onmisbaar voor een goed begrip van de cultuur van de Nederlandse katholieken.

Joost Rosendaal

G. J. L. Scheurwater, *Oorzaak en gevolg. Causaliteitsdiscussies in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw* (Dissertatie Maastricht 1999; Delft: Eburon, 1999, 311 blz., f49,50, ISBN 90 5166 679 9).

Dit boek behandelt het debat over oorzakelijkheid onder Nederlandse filosofen in de tweede helft van de negentiende eeuw. In die periode volgden de natuurwetenschappelijke ontdekkingen elkaar in hoog tempo op. Omdat natuurwetten beschouwd werden als causale wetten stond de kwestie van de oorzakelijkheid in de belangstelling. Na 1900 neemt de discussie een 'wetenschappelijke wending', ze wordt overgenomen door wis- en natuurkundigen die er op een veel technischer wijze mee omgaan. In de filosofie zelf wordt dan het neo-kantianisme dominant dat een heel ander discours volgt. Scheurwater noemt het niet zo, maar het lijkt op een definitieve scheiding van de twee culturen. Bèta's en alfa's gaan elk op hun eigen wijze spreken over causaliteit.

In het tijdvak 1850-1900 was dat nog niet het geval. Filosofen als Cornelis Willem Opzoomer, Cornelis Bellaar Spruyt, Bernhard van der Wijck, Josué l'Ange Huet en Allard Pierson deden nog alles zelf. Hun discussie over causaliteit wordt door Scheurwater in kaart gebracht met behulp van wat hij een 'probleemgerichte benadering' noemt. Hij wil niet alleen documenteren of archiveren, maar evenmin de doxografische indeling in filosofische standpunten van iemand als Sassen volgen. Het bezwaar tegen die laatste aanpak is dat de interactie tussen de debattanten niet zichtbaar wordt. Daardoor verdwijnt het verbindende element tussen de contesterende filosofen uit het zicht. Scheurwaters probleemgerichte benadering is wat dat betreft meer historisch, hoewel hij nu ook weer geen receptiegeschiedenis of intellectuele biografieën wil schrijven. Wel weer echt historisch is zijn besluit om uit te gaan van de oorspronkelijke teksten, probleemdefinities en argumentaties.

Het resultaat is een historische beschrijving van de discussie tussen de genoemde filosofen, die regelmatig 'afgetopt' wordt met systematische analyses en beoordelingen, waarin wèl gebruik

wordt gemaakt van hedendaagse filosofische inzichten. Probleemgericht betekent ook dat de historische weergave geordend is rond het debat over causaliteit. Voor deze selectie uit het werk van de behandelde filosofen lijkt Scheurwater zich enigszins te verontschuldigen, maar sinds de opmars van de *histoire problème* lijkt dat wat overbodig. Een tweede keus die hij maakt, is eigenlijk principiëler. Scheurwater ziet filosofie als een intellectuele onderneming, die bestaat uit argumenteren en debatteren. Dat is in wezen een keuze voor een internwetenschappelijke analyse. Die kent haar beperkingen, maar het is een alleszins legitiem en eerbiedwaardig genre. Vreemd is wel dat uit zo'n keuze het bewijs afgeleid wordt, dat filosofie inderdaad gelijk staat aan argument en debat (283). Dat lijkt wat tautologisch: eerst kies je voor een bepaalde invalshoek en als er dan iets binnen je blikveld komt, is dat het 'bewijs' voor de correcte keuze. Het lijkt toch meer op een manifestatie van de — op zich acceptabele — werkwijze 'wie zoekt, zal vinden'.

Wat krijgen we te zien? Allereerst een indeling in twee posities in het debat over causaliteit. Er zijn filosofen die kiezen voor de 'ontstaansbenadering' en de causaliteit als het ware voort laten komen uit het proces van wetenschappelijke ervaring en waarneming zelf. Anderen kiezen voor een 'geldigheidsbenadering', die niet steunt op ervaring en waarneming, maar causaliteit inherent acht aan het denken zelf.

De rij opent met Opzoomer, die zich tegen de speculatieve metafysica keert. Als aanhanger van het empirisme is hij een vertegenwoordiger van de ontstaansbenadering. Alle begrippen, ook het causaliteitsbegrip, ontstaan uit ervaring. Dat standpunt kan op een enthousiast onthaal rekenen bij de 'Utrechtse Kring' van bèta-wetenschappers als Mulder, Donders en Buys Ballot. Kritiek komt van Spruyt, die op grond van een kantiaans uitgangspunt meent dat causaliteit een 'aangeboren waamemingsvorm' is. Dat valt niet in goede aarde bij Van der Wijck, leerling en 'schildknaap' van Opzoomer.

Bij dit debat onder professoren voegt zich L'Ange Huet, een kleurrijke figuur, die zijn brood verdiende met journalistiek en uiteindelijk filosofie bedreef vanaf zijn Indische theeplantage. Zijn standpunt was overigens zeer Europees. Huet, neef van Conrad Busken Huet, was een aanhanger van Comte en hij kwam tot de conclusie dat het hele causaliteitsdenken *vieux jeu* was. Het behoorde tot een vroegere fase van de beschaving. Zowel het empirisme van Opzoomer en Van der Wijck als het idealisme van Spruyt was in Huets ogen achterhaald. Nu beschikten we over zekere kennis, over wetmatigheden, die we kenden op grond van 'sympathetische gewaarwording'. We waren het probleem van de oorzakelijkheid voorbij doordat we beschikten over een hogere bewustzijnstoestand. Die theorie was wat al te tegendraads en origineel voor de Nederlandse academische wereld.

Dat gold *mutatis mutandis* ook voor Allard Pierson, die geen culturele maar wel een vakfilosofische buitenstaander was. Hij vond net als Huet dat causaliteit weinig wetenschappelijke waarde had, maar op grond van een andere argumentatie. Oorzaak en gevolg moesten volgens hem begrepen worden als onderdeel van één proces, het opstellen en begrijpen van natuurwetten. In die zin is Pierson een voorloper geweest van de latere 'wetenschappelijke wending', waarbij de causaliteit in termen van natuurwetenschappelijke functionele verbanden werd gezien. Aanhangers van die visie waren fysici als J. Clay, J. D. van der Waals en Ph. Kohnstamm, die in de jaren twintig nog één keer de degen kruisten met de klassieke filosoof en psycholoog Gerard Heymans. Deze verkondigde de curieuze stelling dat het werkelijk bestaande in beginsel onveranderlijk was. Dat bood volgens hem zekerheid over de geldigheid van causale verbanden en ook inzicht in het ontstaan van vaste associaties tussen oorzaken en gevolgen. In het aanvankelijke debat, dat daarover rond 1900 ontstaan was, had zich ook nog

de Hegeliaan G. J. P. J. Bolland gemeld. De discussie was toen onbeslist gebleven, om vervolgens door het optreden van de genoemde fysici te worden ingehaald.

Aldus wordt dit 'historische hoofdstuk uit de filosofie' besloten. Deze episode wordt helder, maar wel zeer uitgebreid beschreven en geanalyseerd. Bij Scheurwater is filosofie inderdaad gedetailleerd debat en nauwgezette argumentatie. Niet elke (historische) lezer van zijn boek zal daar net zo veel van houden als de auteur zelf.

E. Jonker

F. van Schendel, *Djolutigo. Ontginning en exploitatie van een particuliere koffie-onderneming op Java 1875-1898* (Amsterdam: NEHA, 2000, 124 blz., ISBN 90 5742 019 8).

Koffie en suiker waren in de negentiende eeuw veruit de belangrijkste exportgoederen van Nederlands-Indië. Ten tijde van het roemruchte cultuurstelsel vormden vooral de winsten uit de verkoop van koffie een royale bron van inkomsten voor de schatkist van het moederland. Na het verlaten van dat stelsel in de jaren 1870 behield suiker nog vele decennia een positie in de kopgroep van uitvoerproducten. De koffiecultuur kreeg daarentegen een meer bescheiden plaats.

In haar eindschrijft van de Universiteit van Amsterdam werpt F. van Schendel aan de hand van de behandeling van de geschiedenis van 1875 tot 1898 van de koffieonderneming Djolutigo (residentie Pekalongan, Midden-Java) nader licht op die ontwikkeling. Zij baseerde dat werk in hoge mate op onderzoek in het archief van de Factorij te Batavia van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM). De fraaie, in een handzaam formaat uitgegeven publicatie begint met een beknopte uiteenzetting van het economisch koloniale beleid van 1815 tot de nadagen van het cultuurstelsel. Ik miste hierin alleen een meer exacte vermelding van de reden waarom de overheid de suikercultuur vrijwel geheel aan particulieren overliet en de koffieteelt gedeeltelijk voor gouvemementsrekening bleef voortzetten.

Dan volgt een hoofdstukje van nog geen 5 bladzijden met de enigszins verwarrende titel 'De koffie-onderneming Djolutigo 1875-1958'. Hierin behandelt de schrijfster hoofdzakelijk gebeurtenissen na 1898, toen de onderneming duidelijk een gemengd karakter kreeg. Een kort intermezzo leidt de lezer terug naar de jaren 1870, in het bijzonder naar de oprichter J. J. H. van Hall, telg uit de bekende Amsterdamse familie. Hoofdstuk 4 besteedt veel aandacht aan landbouwtechnische aspecten van de koffieteelt en de niet geringe moeilijkheden, die Van Hall hierbij moest zien te overwinnen. Helaas overleed hij al in 1880 ten gevolge van malaria. In de jaren nadien wilde het met de onderneming, die voor de helft eigendom van de NHM en voor de andere helft in handen van familieleden van Van Hall bleef, nog steeds niet vlotten. Naar later bleek, omdat laatstgenoemde bij de aanplantingen de nodige stekken had laten vallen. Pas in 1886 bereikte de oogst een zodanig peil, dat die met winst kon worden verkocht.

De vreugde was echter van korte duur, want omstreeks diezelfde tijd begon zich ook op Djolutigo de invloed van de sinds 1880 op Java voorkomende koffiëbladziekte te manifesteren. Het gevolg was, dat de productie inzakte en alleen de oogst van 1889 dankzij hoge koffieprijzen zonder verlies aan de man gebracht kon worden. Begrijpelijkerwijze rees in het volgende jaar bij de NHM de gedachte om de onderneming van de hand te doen. Eind 1890 volgde een veiling in Batavia, waarop om redenen die de schrijfster niet goed uitlegt (87) een agent van de Factorij als schijnkoper voor rekening van de NHM optrad.

Een nieuwe administrateur kon in de daarop volgende jaren vooral door slechte weersomstandigheden het ongunstige getij niet keren, zodat alleen in het jaar 1892 de exploitatie